

Solidarnost u "društvu individua"?

Natuknice o civiliziranju socijalne države¹

GUNTER FRANKENBERG*

Sažetak

Autor pokazuje da klasični liberalizam priznaje samo individualističku perspektivu maksimiranja pojedinačne koristi i potpuno zanemaruje problem solidarnosti. Tek kao posljedica radničkog pokreta i marksističke kritike nespontanog tržišta nastaje socijalna država koja nadomješta manjak solidarnosti. Socijalna država, međutim, počiva na kombinaciji proturječnih načela: slobode i socijalne pravde, pravne države i socijalne odgovornosti, prava na slobodan individualni razvoj i sputavanja individualne slobode u institucijama državne skrbi. Proturječja i kriza socijalne države rezultirali su nizom kritika. Nasuprot liberalnim i socijaldemokratskim kritikama, autor svoju poziciju utemeljuje iz perspektive građanskog društva kao prostora civilne solidarnosti. Taj pristup podrazumijeva odgovornost građana ne samo za pravne i političke nego i za socijalne pretpostavke prakticiranja građanske autonomije.

1. Solidarnost u vremenima recesije

Marx je — čini se — imao pravo: država odumire. Na Istoku strelovito kao socijalistička, dok na Zapadu obolijeva kao socijalna država — dobro rastući, ali ipak neomiljena, financijski izmučena, politički neusmjeriva, preko svake mjere pravnički sapletena, demoralizirajući klijente u labirintu makrobirokracije. Slijeva joj pristaše spuštaju koplja. Kaže se da su njene utopijske energije iscrpljene. Zdesna pak njeni protivnici u jutarnjem ozračju privatizma bježe pod okrilje jakih vrijednosti poput samoodgovornosti i zrelosti, ili se pak sklanjaju u tople zakutke minulih vremena s davanjem prednosti obitelji i susjedstvu, kršćanskim ili svjetovnim zajednicama. I opet iznova, vremenitu socijalnu državu na širokoj fronti pohodi hladan vjetar otpora spram daljnjih zadataka i većih izdataka, pri čemu je posve svejedno radi li se o višim regularnim stopama za primaocce socijalne pomoći, o potpori za njegu, o humanim životnim uvjetima za azilante, ili pak o pospešivanju građnje društvenih stanova.

*Günter Frankenberg, profesor ustavnog prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Frankfurtu.

¹Pročišćena verzija eseja objavljena je u listu *Frankfurter Rundschau* u broju od 15. svibnja 1992. Za intenzivne diskusije i brojne poticaje zahvaljujemo Klausu Güntheru, Ulrichu Rödelu i Axelu Honnethu.

Sve ovo — varljiva li sjaja — ne važi za socijalna osiguranja kao ni za sustav socijalnog jamstva u njegovoj temeljnoj strukturi, ukoliko u skladu sa suptilnim pravorijskom Savezne udruge njemačke industrije i nadalje ostane "socijalna država, ne prekoračujući granicu u pravcu "dobrobitne države". Ova se granica — tako se barem daje pretpostaviti — određuje konkurentnošću gospodarskog staništa po imenu Njemačka, čemu se također pribrajaju minimalni uvjeti socijalnog mira, i to na temelju očuvane distance između radnog i na ime rada nadomjesnog dohotka uz maksimu da se učinak mora isplatiti. Na toj granici prestaje ekonomska tolerancija između preventivne državne skrbi glede egzistencije i plaće, pa se baš tu, a nadasve jasno u vremenima recesije, pokazuje slaba točka društva što počiva na tržištu i pravnom osiguranju — ona slaba točka koju označavamo kao kronični nedostatak solidarnosti.

2. Privatna bijeda — javni interes

Zašto da se brinemo o bijedi drugih ljudi? Zašto bi njihova privatna dobrobit morala u današnjem društvu biti od javnog interesa? Koji je razlog da se članovi društva osjećaju obvezatni na međusobno potpomaganje u nevoljama?

Prema jednoj, iz vremenske udaljenosti ne baš beznačajnoj tvrdnji, za srednjovjekovno društvo nije se ni postavljalo ovo pitanje, jer je božanski plan spasenja, časna i neosporna tradicija ili pak neka vrst etničkoga prirodnog prastanja, oduvijek određenim adresatima nametao dužnost ljubavi spram bižnjega, ili pak prevladane, na temelju statusa (noblesse oblige!) ili primanjem u gilde i cehove obrazložene obveze zaštite i potpore. Ova vremena, ako su ikada i postojala, prošla su u društvima koja se nazivaju "modernima", ukoliko su u procesu sekularizacije odbacila one planove spasenja, ostatke tradicije i prirodna stanja u koja je stupila povijest, pa su stoga stavljena pred zadatak da se sama organiziraju i upravljaju sobom. I nije samo da sav politički autoritet postaje time imanentan svijetu što se mora odreći obavljanja opravdavajućim ogrtačem nekakvoga višeg — božansko-tradicijskog ili prirodnog prava. Istodobno također erodiraju, iz dalekih vremena potekli, i ujedno prirodno unaprijed zadani oblici podružljavanja: obitelj, susjedstvo, selo, kršćanska zajednica — oslobadajući pogled na "društvo individua", kako se to nazivalo u francuskoj revoluciji. Društvo, dakle, koje uvijek iznova mora proizvesti svoju socijalnu složnost.

Već 200 godina, političke teorije, ukoliko se bave ovim zadatkom, prezentiraju militantno različite odgovore. Tradicija, priroda, tržište, budućnost i država prioritetno su kandidati kojima se u teoriji a katkada i u praksi na pleća tovari socijalna integracija. Konzervativni mislioci skloni su tome da nasuprot hladnoći sekularizirajućeg društva prizivaju nekadašnje zajednice. Pri tome njihova etika samoodgovornosti i supsidijarne skrbi nerijetko romantizira neuhvatljivo, nasiljem zasićeno milostinjско društvo srednjega vijeka, i to na isti način kao što procjenjuje učinkovitost onih imaginarnih tradicijskih zajednica. Na sličan predmoderni način, ali ipak bez okrenutosti unatrag, argumentira Rousseauom inspiriran misaoni pravac kada mobilizira "logiku srca" protiv "nesrdačnosti uma" modernoga doba, ističući sućut kao najplemenitiju od svih kreposti. U tom smislu francuski revolucionari i jedan od njihovih najvatrenijih pristaša imenom Thomas Paine nadasve mnogo polažu na čar sažaljenja (supatnje), što bi trebala

osloboditi i konsolidirati "prirodne spone" među ljudima. Konzervativizam i rousseauizam ostaju, doduše, dužni repliku na prigovor po kojemu bi solidarnost, što prekoračuje najbliže osobno područje i obuhvaća društvo kao cjelinu, jedva mogla proisteći iz neke presušujuće tradicije, odnosno, iz jedne već odavno civilizirane prirode.

Susljedno tome skriva i kantovstvo predodžbu o solidarnosti kao obvezi što počiva na prirodnom čuvstvu, smatrajući osim toga sažaljenje (supatnju) opasnom strašću, jer ono po svojoj naravi mora zazirati od svjetla javnosti, pobuđujući dvojbu glede licemjerja. Tko se daje voditi Kantom i umom, argumentira u pravcu interesne zajednice slobodnih građana u kojoj svi, zahvaljujući svojoj časti, imaju pravo na pravedan tretman. Kao naličje načela sveopće pravde, solidarnost iskrsava samo još u apstraktnu obliku i bez snage kojom bi uzmagala obrazložiti pozitivne dužnosti radi dokidanja privatne i socijalne bijede. Na još većoj udaljenosti od tradicije, religije i suosjećanja, utilitarizam se bitno orijentira prema onome što najvećem broju ljudi obećava najveću sreću. Problem solidarnosti ne postavlja se za monade što maksimiraju korist. U teorijama tržišnog društva ovaj se problem većinom prešutno stavlja pod odgovornost što je moguće manje ometane konkurencije privatno i autonomno djelatnih pojedinaca i samoreguliranja tržišta. Ugovorna robna razmjena uz uzajamno priznavanje vlasnika, svakako bi — ako već ne može učvrstiti socijalnu složnost — u najmanju ruku trebala držati društvo u ravnoteži. Podosta daleko od predodžbe o socijalnoj zajednici, liberalizam u svojem klasičnom i neoliberalnom obliku, na osnovi individualnih prava te obveze spram respektiranja prava drugih i spram ispunjavanja ugovora, modelira društvo kao suodnos svrha što ih se pojedinačno nastoji slijediti. Individualni je vrhunac upravo u tome da se privatno autonoman pojedinac izvan ugovornih veza i nekih osobnih obveza glede onih "ovisnih", označi slobodnim u odnosu na ma koju pozitivnu dužnost radi odstranjivanja bijede drugih osoba. Teorije liberalizma odriču se toga da kreiraju neku modernu formu zajedničarstva, pa umjesto toga propagiraju sustav ograničene neodgovornosti. Rasprava o solidarnosti bila bi, dakle, iscrpljena na tržištu.

Eufemističkom opisu realnosti što je u osnovi liberalističkog projekta oduvijek su se najodlučnije suprotstavljale teorije koje uzimaju na znanje Marxovo učenje. One kao ideologiju demaskiraju privatnu autonomiju i slobodnu konkurenciju, te konfrontiraju dopadljivu romantiku samoreguliranoga tržišnog prometa sa slikom puste anarhije i ometajuće sveprisutnosti kapitalom određenog odnosa, koji opipljivo ili pak strukturalnim nasiljem producira socijalne klase i vlast, disparitete i rubne situacije. Na stanovit način marksizam daje liberalizmu za pravo: kapitalističko se društvo ne može u cjelini uzimati kao solidarna zajednica. No ipak, zajedničko iskustvo izrabljivanja i marginaliziranja, prepolovljenih ljudskih prava i diskriminacije, ima svoju dobru stranu u onoj mjeri u kojoj se iz nje uzmogne razviti solidarnost što će se potvrditi u kolektivnim akcijama, u radničkoj samopomoći, a u krajnjem slučaju i u klasnoj borbi. No, tamo ona ipak pokazuje svoje granice: tko ne dijeli iskustvo, tome pristup ovom izvoru solidarnosti ostaje zapriječen. Povijesno su to bile žene, zatim tzv. lumpenproletarijat, takve i slične skupine kojima je put u proizvodne procese bio otežan, pa su im stoga patrijarhalna vlast ili pak "posebni odnosi sile" dulje vrijeme uskraćivali čak i mogućnost socijalnog djelovanja. I dok liberalizam zadatak socijalne integracije prepušta odgovornosti tržišta

i tako se odriče rješavanja ovog pitanja, marksizam to premješta u budućnost društva koje je — nakon revolucije — pomireno sa samim sobom. Očito su neprijateljske teorije jedinstvene u tome da solidarnost nije moguća pod kapitalističkim uvjetima. Prema liberalističkoj teoriji u njenu klasičnom obliku, solidarnost je u funkcionirajućem tržišnom društvu jednako tako malo potrebna kao što je po marksističkom shvaćanju slučaj u komunističkom društvu koje je izbavljeno iz odnosa određenih kapitalom.

Tek u kombinaciji ovih po sebi antagonističkih teorijskih perspektiva, pitanje socijalne integracije iznova poprima status praktičnog problema: siromaštvo, invalidnost, nezaposlenost i ostale popratne pojave industrijske proizvodnje roba, ili pak bolest i potrebitost njege mijenjaju se od pohođenja božanske kaznene sile i pukih slučajeva do "rizika", tj. do više ili manje vjerojatnih, pretežno ekonomski uvjetovanih događaja. Oni pojedince, doduše, pogađaju kao udarci sudbine, no njihova tvrdoća i ishod ipak ovise o tome da li se i u kojem opsegu, te čijim zauzimanje ostvaruje potrebna pomoć. Poradi odgovaranja na ove sa "socijalnim pitanjem" isprepletene rizike, ide liberalizam u susret socijalizmu i u svakom slučaju socijalnoj demokraciji, dajući da se konačno ugleda *invisible hand*. I tako se noćni čuvar, odnosno, minimalna država javlja u novom liku kao dobrobitna ili socijalna država. Sva industrijska društva institucionaliziraju moralno različito zahtjevne i ekonomski različito sigurne oblike javne potpore. Čini se da je problem solidarnosti riješen na elegantno-etastički način: država je prakticira ujedno kao neku vrst jamca na putu iznalaženja nadomjestaka u odnosu na za to nesposobno društvo pojedinaca.

3. Civiliziranje socijalne države

Širenje i uspjeh socijalne države, bez obzira na sadašnje krizne pojave, približavaju nam pretpostavku da se socijalna integracija od sada jedino dade realizirati na socijalno-državnoj razini, te da izvan nacionalnih socijalnih osiguranja i državno-birokratske skrbi i njege, solidarnost danas na sveukupnoj društvenoj razini nema nikakve šanse. Kada bi ovo bila posljednja riječ, zagovornici tržišnog društva ne bi danas imali samo vođu do grla, nego bi sa svojom predodžbom ograničene neodgovornosti i skrbičke državne intervencije konačno imali pravo. Sadašnja kriza barem čini otvorenim pitanje, isključuje li karijera socijalne države mogućnost da se približi modernom društvu iz kojeg drugog pravca — ne, dakle, odozgo. Komunitaristi to s jedne strane čine s jednim novo-starim etosom o dobrom životu i zajednicama koje ga posreduju, a s druge strane s republikanskim povjerenjem u zajedničarsku snagu što aktivnije političke participacije. Ovaj drugi put valja ovdje slijediti još malo dalje i tako dospjeti do civilno-društvenog obrazloženja solidarnosti.

Ova strategija pod pojmom civilnog društva već signalizira protuslovlje u odnosu spram državno orijentirane, ako ne i državno fiksirane njemačke ustavne i političke tradicije. Njena okosnica dodiruje četiri obilježja projekta socijalne države što se uobičajeno bilježe kao nezaobilazna dostignuća moderne.

(1) U samorazumljivosti našega ustavnog i pravnog mišljenja spada načelo da se sloboda i jednakost kao raspodijelna politička načela odvoje od istinskog udjela u društvenoj moći i društvenom bogatstvu. Središnja i

uporišna točka ovog shvaćanja je koncepcija strukturalno različitih temeljnih prava, u kojoj se prava na obranu s obzirom na protuzakonite prodore u privatnu sferu djelovanja i vlasništva uz *politička prava sudjelovanja*, s jedne strane, razlikuju od *socijalnih prava posjedovanja* s druge strane. Pored sloboda gospodarskih i aktivnih građana dopijevaju temeljna socijalna prava (na rad, stan, obrazovanje i javna dobra), ukoliko su ustavom uopće zajamčena, u stanje perifernog tavorjenja kao kadšto obvezujuće pa onda opet neobvezujuće norme ili subjektivni zahtjevi, pa onda opet objektivne norme koje često ostaju pod pridržajem mogućega, ili se pak rado depasiraju na razinu ispraznih programatskih stavaka što ih zakonodavac tek mora zgušnjavati u vidu prava na zahtijevanje stanovitih državnih usluga.

(2) Iz dualizma slobode i socijalne pravde, ustavne teorije s "pravnom državom" i "socijalnom državom" oblikuju dva ustavna polazišta koja bi, uvelike izdvojena od društvenih rasporedanja o ustavu, trebala usmjeravati djelovanje javnih institucija vlasti. I dok se ovi zadaci u konzervativnom i ordoliberalnom pogledu tendencijski zgušnjavaju u suprotnost, pri čemu pravna država u zdvajanju "podbada" socijalnu državu, socijalno-liberalni i socijalno-demokratski pouči trude se oko toga da razriješe kolizije ovih načela po uzorku "praktične konkordancije".

(3) Zadatak socijalne države ostaje stalno ukliješten unutar napetog odnosa slobodnoga individualnog razvoja i skrbničke državne intervencije. Ostvarenje ovog zadatka tj. raspodjela "socijalne sigurnosti", stalno se zbog toga relacionira na kapitalističko radno društvo i protječe u birokratskim oblicima djelovanja. Dohodak kao nadomjestak za rad u načelu se dodjeljuje kao pomoć za rad. Provedba zadatka socijalne države oscilira ovisno o političkoj konjunkturi, i to između privatizacije i podržavljenja.

(4) Nadasve markantno i u svakodnevicu upravo opipljivo, spoznatljivo obilježje socijalne države, koje "logično" slijedi iz triju gore skiciranih obilježja, sastoji se u pravno-administrativnom raskidanju svih socijalnih relacija i usmjeravanju izoliranih zahtjevatelja prema klijentima. Ovome socijalna uprava ide u susret s dvostrukim licem. S jedne strane ona odstranjuje materijalnu nevolju i pospješuje samopomoć. S druge pak strane, vrši socijalnu kontrolu i ograničuje slobodu, osobito kad ispituje potrebitost i spremnost na rad, ili pak kad obvezuje na općekorisni rad.

Ovdje započinje najveći broj kritika socijalne države, ističući omalovažavajući tretman pogođenih osoba, njihovu obespravljenost u stacionarnim ustanovama i po ljudsko dostojanstvo štetno ispitivanje potrebitosti, kao i njihovo općenito degradiranje i demoraliziranje. Bilo da je formulirana kao kritika birokracije, analiza socijalnog razvlašćivanja ili koloniziranja životnog prostora, sveukupno se u ovoj kritici uočava da se koncentriira na provedbu zadatka socijalne države, ali se ipak dalekosežno miri s njenim konstitutivnostrukturnim uvjetima, tj. s obilježjima navedenim pod 1 i 2. Kritika koja je vođena slikom i idejom građanskoga ili civilnog društva, nasuprot tome jest iz dvaju aspekata načelnija i iznosi još dva sljedeća prigovora. Prvi se buni protiv toga da se ekonomske usluge obeštećenja i potpore bez osobitih propitivanja etiketiraju kao "socijalno osiguranje". Drugi se tiče organizacije ove ideje kao birokratsko-državne priredbe, stavljajući na taj način vidljivu suprotnost (političkih)

prava na slobodu i ostalih socijalnih prava kao i konstrukciju "ustavnih zadataka".

Na početku stoji problem kako sekularizirana društva mogu djelovati sama za sebe i pri tome utemeljiti neku vrst socijalne složenosti. Na putu prema rješavanju ovog problema sljedeća se razmišljanja orijentiraju prema društvenom samorazumijevanju koje proizlazi iz konfrontativne koegzistencije mnoštva različitih životnih perspektiva i tumačenja svijeta, mišljenja i interesa. Ukoliko su pluralizam kao signum neizlječivo modernoga svijeta i konfliktna sposobnost njegov neizbježni oblik iskazivanja, onda se socijalna složenost, u najgorem slučaju, može oblikovati samo na razini građanstva u stalno izvitoperenom iskustvu preživljenih konflikata. Ne pruža nam, doduše, ma koje iskustvo konflikta nit iz koje se može svezati jedna socijalna spona. Nasilje obično pothranjuje mržnju, čak i kada prolazno smiruje strasti. No, nasilje, u svakom slučaju, ne uspostavlja nikakav suodnos s onim tko ga sveudilj trpi. Osim neprijateljskih slika, građanski rat u najboljem slučaju stvara logoraške mentalitete. I pokušaji da se autoritarno i uz pomoć prisile konsenzusa izliječi rastrganost društva ("formirano društvo") pokazali su se kratkotrajnima. Kao kontrast spram nasilnog poražavanja ili ideologijskog potiskivanja socijalnih interesnih suprotnosti, pokazuju se grubi obrisi konfliktnog ili civilnog društva u kojemu politička razračunavanja u borbi za socijalnu raspodjelu mogu integrativno djelovati.

O civilnom društvu može stoga biti govora samo onda kada egzistira ne samo marginalna javna sfera u čijim se arenama pluralitet mišljenja i interesa može katkada javljati, odnosno, konfliktno ali ipak civilizirano izboriti. Civilnost se daje iščitati iz prakse sporenja koja pokazuje da se kontrahenti međusobno priznaju kao različiti ali politički jednaki, ne smjerajući, dakle, prema tome da one koji drukčije misle i na drugi način djeluju izguraju iz javnog prostora kao političke neprijatelje. Slijedom stvari civilnost se s jedne strane očituje u javnoj slobodi koja dopušta konflikte, a s druge strane u odricanju od nasilja što preobražuje socijalne konfrontacije iz neprijateljstva u protivništvo te zahtijeva od sukobljenih strana da uzajamno respektiraju fizički i psihički integritet one druge strane. Na ovaj se način ideja civilnog društva kritički suprotstavlja svakom prigovoru o nasilju i samoovlašćivanju glede zadiranja u pravnu sferu drugih. Njeno republikansko načelo protuslovi svakoj kukavičkoj vlasti, koja svoje odluke donosi isključivanjem javnosti. Njeno demokratsko načelo jednake slobode nadglasava horizontalnost spram spornih mišljenja i borbe interesa, pa zabranjuje manipuliranje pravilima konflikata na teret pojedinih društvenih grupa i političkih pokreta. Ova je predodžba napadana kao navijna, kao afirmacija *statusa quo* i kao romantiziranje prakse socijalnih pokreta, ili je pak potpuno odbacivana kao kritika javnosti koja je vrlo malo od pomoći u modernim demokratskim društvima. Možda je tome tako. I uistinu su kritičari do sada propustili naznačiti koje praktične alternative postoje u odnosu prema "trijeznom realizmu" demokracije. Ako ne nasilje i građanski rat, onda barem minimum civilnosti. Ako ne dragi Bog, odnosno, njegove *quasi* svjetovne nadomjesne instancije kao što su država, monarh, vlastita logika i samozvana avangarda, onda barem građansko. Ako ne konsenzus i *harmonia praestabilita*, onda uvijek iznova svađa, s rizikom gorkih ali ipak nikad ne i konačnih neuspjeha.

Tko god govori o civilnom ili građanskom društvu, taj baš i ne priziva lijepo vrijeme, nego označuje važne, svakako ne i dostatne uvjete pod ko-

jima radikalno pluralistička, zbog interesa podijeljena društva, moraju proživljavati svoje socijalne konflikte, žele li se sama organizirati. Ništa više i ništa manje. Civilno društvo markira obrise konfliktnog društva uz kulturu sporenja (u nedostatku boljeg pojma). Kada civilno društvo na taj način naglašava radikalnu pluralnost i razlike u interesima, postavlja se pitanje što ih još uvijek drži u ravnoteži. Ugovor — kažu liberali. Asocijacija — kažu komunitaristi. Bez obzira na mnoge konvergentnosti, liberali u načelu polažu važnost na individualna prava i procedure, a komunitaristi pored ili umjesto toga prije imaju na umu jake vrijednosti, socijalne obveze, a katkada i kreposti. Liberali najzad temelje prava i procedure na makar i fiktivnom društvenom ugovoru; iz komunitarističke perspektive ma koliko fiktivne asocijacije generiraju na kraju krajeva kolektivni identitet i političku etiku koji su neophodni za socijalnu koheziju.

Ovdje utri put civiliziranja socijalne države održava distancu spram obiju strategija. On se, štoviše, dade voditi predodžbom o temeljnoj konvenciji: predodžbi o eksplicite ili prešutno sklopljenom uzajamnom utanačenju u zajedničkom horizontalnom djelovanju aktivnih građana, što osobito sadrži obećanje da će se zalagati za načela demokratske kulture sporenja. Za razliku od normativnih verzija i fiktivnih društvenih ugovora (u smislu liberalne tradicije) može, prema ovdje zastupanom shvaćanju, ovakva konvencija praktično postati djelotvorna samo ako se u glavama barem rudimentarno učvrsti kao obveza koja se rukovodi nekim postupkom, te ako se pojavljuje u socijalnoj praksi.

4. Civilna i socijalna solidarnost

Što iz svega ovoga sada slijedi za problem solidarnosti? Presudno pitanje u kontekstu socijalne države i socijalne politike jest u tome obuhvaća li ova temeljna konvencija neku pozitivnu uzajamnu obvezu potpore ili podrške građana i građanki. Liberalne teorije, posebno one klasične, ionako u konačnici mogu socijalne obveze obrazložiti jedino uz pomoć komunitarističkih posudbi te tako okolišnim putem ugraditi *community* u svoju ugovornu konstrukciju.² Temeljna je konvencija, naprotiv, zahtjevnija od socijalnog primirja zbog izbjegavanja građanskog rata kao i od zapovijedi po kojoj ugovore valja ispunjavati. Vrlo skraćeno rečeno, ona sadrži dvostruko priznanje: tko akceptira kontrahente u sporu kao protivnike, respektira činjenicu da oni kao članovi političke zajednice s istim pravom javno nastupaju, koliko god to bilo neugodno i odbojno. Pored ovog priznavanja građansko-pravnog statusa temeljna konvencija dovodi do izražaja minimum socijalnog respekta: bez konfrontacije sa tuđošću drugoga nije u svojoj osobitosti spoznatljiva nijedna jedinka, pa stoga ni ne može pronaći nikakvo priznanje u svojoj nezamjenljivoj individualnosti. No, bez drugih i stranih nam ljudi ne daju se, dakle, zamisliti ni individualna autonomija, niti pak život ljudi. Individue konstituiraju svoju autonomiju u interakciji s drugima. I konačno, temeljna konvencija sadrži određen, pa makar i slab

²Drugim, ne baš klasičnim putem ide J. Rawls, *Eine Theorie der Gerechtigkeit*, Frankfurt/Main, 1979., str. 135—136. Primjer za komunitarističko obogaćenje liberalizma također je R. Dworkin, "Liberal Community", u: *California Law Review*, 1989., str. 479. i dalje.

element skrbi za ine članove društva. Ova se pak očituje u tome da nas bijeda u vlastitoj zemlji u najmanju ruku neugodno pogađa, dok smo pak spram patnje ljudi na ulicama Calcutte prije ravnodušni, pa to u svakom slučaju ne uzrokuje obvezu našega skrbnog djelovanja.

Skrbnički impuls daje se povezati s interesom za autonomiju. Za volju vlastite autonomije mora svakom članu društva konzekventno biti do toga da se svima drugima omogući zauzimanje za kulturu sporenja koja svakom daje da dođe do riječi i priznaje mu njegovu drukčijost, sugerirajući svima da svoje interese ostvaruju javno i po mjeri za sve jednakih pravila. Ovim se preuzima misao koja je u francuskoj revoluciji nakratko igrala određenu ulogu. No, u društvu individua postoji uzajamna obveza da se javnim podupiranjem zajamči autonomija pojedinih članova gdje god ih neka nevolja sputava ili ugrožava. Civilna solidarnost tj. solidarnost s drugim članovima društva kao građanima, što proizlazi iz pravnog priznavanja socijalnog respekta i skrbi, usmjerena je na osposobljavanje za samoorganizirano svladavanje života u društvu. Ona na taj način uspostavlja most od privatne prema socijalnoj autonomiji i od političkog sudjelovanja k socijalnom posjedovanju. U uzajamnu obvezu glede demokratske prakse sporenja spada i temeljno materijalno osiguranje koje svima omogućuje da u najširem smislu imaju udjela u socijalnom, kulturnom i političkom životu i u realizaciji demokratskog projekta.

Ovako promatrano, ne potječu politička sloboda i socijalna pravda iz različitih sfera čije granice markiraju dualizme na javnom privatnom i političkom ekonomskom planu. No, ipak su zamisliva dva oblika koegzistencije slobodarskih i socijalnih prava. Prema prvom obliku funkcionalno bi socijalna prava bila podređena slobodi političke komunikacije, ili bi istodobno bila njihov aneks. Ovo shvaćanje, strogo uzevši, tretira socijalna prava kao prava drugog reda. Ono može dovesti do života posve strane predodžbe, da je svekolik društveni život podjarmljen slobodom političke komunikacije, pa su stoga socijalna davanja u konačnici zakinita glede sudjelovanja u javnom životu. Nadalje se može poći od toga da oba čimbenika konstituiraju status građanstva te da su u jednakoj mjeri prvotno i ravnopravno pripuštena u temeljnu konvenciju. Drugi argumentacijski put pojašnjava da s priznavanjem prava na autonomiju, uključujući i konkretizaciju toga prava u obliku zajamčenja slobode, korespondira kao samoograničenje autonomije pozitivna obveza djelovanja na planu civilne solidarnosti, koja kaže da svi članovi nekog društva moraju ustati jedni za druge, jer na isti način trebaju biti zainteresirani za integritet svoga zajedničkog životnog suodnosa. Ova obveza djelovanja konkretizira se u socijalnim pravima na jednake šanse i resurse prilikom prakticiranja privatne i javne slobode s ciljem ovlašćivanja svih građana da svoje probleme i konflikte rješavaju samostalnim djelovanjem. Ostvarivanje socijalnih prava silom prilika zadire u autonomiju onih koji se obvezuju da će jedan dio svojih vlasničkih i dohodovnih resursa staviti na raspolaganje za neophodne transferne usluge. Protuslovalo bi ideji javne slobode ako bi se ovo samoograničenje privatne autonomije iznudilo nekom neobrazloživom prednošću komunikativne ili koje druge slobode. Priznavanje socijalnih prava i dužnosti civilne solidarnosti mora se poput ostalih jamstava slobode također ostvariti u javnim konfliktima. Ako je osnovno zajamčenje materijalne egzistencije već jednom izvršteno u temeljnu konvenciju, ono tada ima isti rang kao i zabrana nasilja i jednaka sloboda.

Ova razmišljanja o pitanju socijalnih davanja i oblikovanja socijalne politike dovode općenito do znatnih posljedica. Prvo: dužnosti glede civilne solidarnosti odgovara temeljno socijalno pravo na zajamčeni minimalni dohodak, odnosno, na osnovno osiguranje. Opći orijentir ovdje nije radno nego civilno društvo što konzekventno nije ovisno ni o spremnosti na radni učinak niti o dokazima potrebitosti. Stabilnost ovoga temeljnog prava nadaje se iz spremnosti članova nekog društva da se zauzimaju za temeljnu konvenciju, i to ne samo na temelju jednom formuliranog ustavnog zadatka koji se sam realizira. Konkretiziranje ovog osnovnog osiguranja te osobito njegovo obračunavanje i dodjela, kao "zadatak društva/zajednice" pripada zakonodavnoj i politikotvornoj kompetenciji građanstva, koje tom prilikom kao i prigodom specificiranja inih prava prakticira svoju političku autonomiju.

Drugo: iz dužnosti civilne solidarnosti nadalje se nadaju smjernice za oblikovanje socijalno-političkih usluga i socijalnih službi. Kad se radi o tome da se svi članovi nekog društva ovlaste da svladavaju svoje životne sudbine i rizike, tada autonomiji djelovanja pogodnih osoba i djelovanju ovlaštenih struktura (*empowerment*) treba stalno davati prioritet što se oslanja na samoorganiziranje socijalnih službi i usluga. Transfornim plaćanjima, stručnim uslugama ili osobnom pomoći ponajprije valja podupirati vlastitu djelatnost organizacija za samopomoć i socijalnih inicijativnih skupina. U slučaju da je uslijed specifičnog životnog položaja ograničena kompetencija djelovanja pogodnih osoba, konkretizira se dužnost civilne solidarnosti u podupirućim strukturama ili u zagovaračkim oblicima socijalne politike što se orijentiraju prema tome da se pogođene osobe što je moguće prije osposobe za samopomoć. Iz zahtjeva za autonomijom što su priznati civilnom solidarnošću slijedi nadalje da patronizirajući i obespravljajući oblici dodjele socijalnopolitičkih usluga podliježu posebnim zahtjevima obrazloženja. Ovo osobito vrijedi za zadiranje u prava svih primalaca socijalnih davanja da oni sami određuju svoj socijalni identitet i pripadnost, svoj stil života i interese. Supsidijarnost se na ovaj način dade prevesti u jedan stupnjevan, o kompetenciji djelovanja pogodnih osoba ovisan sustav javnih podupirućih mjera, pomoćnih usluga i intervencija.

Treće: u još se jednom pogledu ova u obrisima naznačena socijalna politika razlikuje od uobičajenog oblika konkurencijske kapitalističke ekonomije. Ona više ne bi dulje bila ekonomska sigurnost plus socijalna kontrola, nego bi zajedno s ekonomskim osiguranjem socijalnog ovlašćivanja po prvi put dala primjeren odgovor, kako glede potrebe za zaštitom od ekonomskih rizika tako i u svezi s pitanjem o socijalnoj pripadnosti u sekulariziranom društvu. Socijalna politika kao *empowerment* reaktivira razasute, odumrle ili preopterećene socijalne veze, isto kao što ohrabruje i pospješuje nove kontakte.³ Ona na to nadovezuje jednu — pa makar i

³Nausprot tome, konzervativna socijalna učenja i kritike socijalne države koncentriraju se na revitalizaciju tradicionalnih zajedničkih veza. Budući da one pod modernim uvjetima nisu više održive na željeni način, što se pokazuje na primjeru starosne skrbi u maloj obitelji, idu zahtjevi za novom supsidijarnošću i privatizacijom na ruku udrugama socijalne skrbi, čije velebirokratske strukture teško da zaslužuju manje kritike od državne socijalne birokracije. I na kraju, ostaje u dectatiziranom i dereguliranom sustavu u načelu prepušteno slučaju je li netko uklopljen u intaktne socijalne odnose ili nije i hoće li se naći organizacije koje

tanku — socijalnu sponu što adresatima prenosi kojoj zajednici zapravo pripadaju: civilnom društvu koje svojim članovima ulijeva pouzdanje i omogućuje samoorganizirano svladavanje njihovih problema, ujedno videći u i jedan zajednički zadatak. Preduvjet za ovu mogućnost je civilna solidarnost, te uzajamna skrb i priznanje što se odnosi na članstvo u socijalnoj udruzi, "društvu" ili političkoj zajednici. Ovoj su solidarnosti uz bok ljudska i građanska prava koja dopuštaju (valja zapamtiti: automatski ne uzrokuju) mnoštvo individualnih životnih perspektiva i interesa, što valja pretočiti u zajedničko horizontalno dogovaranje iz kojega se nadaju individualni zahtjevi i socijalne obveze.

Četvrto: ovo dogovaranje biva održivo tek time što priznaje razliku i tolerira pluralizam socijalnih i na skupine ograničenih solidarnosti i lokalnih zajednica, dajući na taj način zadovoljstinu povijesnom i svakodnevnom iskustvu, po kojemu je solidarnost svagda konkretno zahtijevana i ovisi o vrsti, trajanju, intenzitetu, troškovima i krajnjim adresatima neophodne pomoći. Ova konkretnost politički se artikulira i socijalnopolitički prakticira u mrežama i organizacijama koje nastoje da uz pomoć javnih subvencija ili vlastitom snagom realiziraju uvijek iznova nesigurne oblike demokratskog samoproduciranja socijalne sigurnosti. Kao što su ženski, ckološki i mirovni pokreti u politici izazov sustavu parlamentarnog predstavnštva, tako i "sive pantere", "ofenzive ludaka", udruge za pomoć u slučaju pojave AIDS-a i ostale skupine za samopomoć na području socijalne politike probijaju posjedničko-individualističke strukture tržišnog društva. I ma kako da su ograničene i nestabilne, one ipak konstituiraju osobno relacionirane odnose uzajamne potpore što u tragovima čine vidljivima socijalne spona koje su raskinute u konkurenciji i od strane socijalne birokracije raščlanjene prema individualnim životnim sudbinama i s njima povezanim zahtjevima. Ekonomskom sustavu ograničene neodgovornosti i birokratskog sitničavog tretiranja socijalnih problema, suprotstavljaju se ove, na solidarnostima unutar ograničenih grupa bazirane sveze djelovanja, što su uklopljene u međusobnu civilnu solidarnost građana, odnosno u civilno društvo veće socijalne gustoće.

S njemačkog preveo:

Sead Muhamedagić

korigiraju ekstremno nejednaku raspodjelu životnih šansi i resursa. Za razliku od toga, socijaldemokratska socijalna politika tendencijski prebacuje na državu svekoliku odgovornost radi uspostavljanja socijalne sigurnosti te oblikovanja ili preoblikovanja socijalnih veza. Pri tome ona ovu odgovornost u konačnici nadomješta novčano posredovanim, birokratski kontroliranim odnosima, ili je pak preopterećuje jednostranim ili prekomjernim zahtjevima.

Günter Frankenberg

*SOLIDARITY IN THE "SOCIETY OF INDIVIDUALS"?
GUIDELINES ON CIVILIZING THE WELFARE STATE*

Summary

The author claims that classical liberalism solely recognizes the individualist perspective of maximizing individual profit and totally bypasses the issue of solidarity. Only as the consequence of workers' movement and the Marxist critique of the free-wheeling market did the welfare state emerge to make up for the lack of solidarity. The welfare state, however, is based on a combination of the opposing principles: freedom and social justice, the state of law and social responsibility, the right to an unfettered individual development and the limitations to individual freedom through welfare institutions. The contradictions and the crisis of the welfare state have resulted in a series of criticisms. Contrary to the liberal and social-democratic critique, the author bases his position on the precepts of a bourgeois society as an ambience of civic solidarity. Such an attitude takes the civic responsibility for granted not only regarding legal and political but also social prerequisites for practising civic autonomy.